

Marta Štefková (Brno)

## KÁMEN V POMÍSTNÍCH JMÉNECH MORAVY A SLEZSKA<sup>1)</sup>

### THE STONE IN MORAVIAN AND SILESIAN MINOR PLACE NAMES

The stone is a significant part of landscape, hence the common noun *stone* is used as a base for a plenty of anoikonyms in all languages. This paper deals with Moravian and Silesian minor place names containing Czech noun *kámen* 'stone', in dialects 'rock' too. In the first part, dialect forms of the respective names are described. Then the autor deals with structural types of the names and frequency of these types. Finally variability and motivation are explored.

#### Keywords

anoikonyms, minor place names, structure type, motivation, stone, rock

Apelativum *kámen* primárně označuje horninu, tj. „přírodninu složenou z krystalů, zrnků, úlomků nebo valounků jednoho nebo několika druhů nerostů“,<sup>2</sup> nebo její kus. Ten může být buď opracovaný, tedy určený k využití ve stavebnictví nebo kame-nosochařství, nebo přírodní. Kameny jsou výraznými krajinnými prvky, a to jak malé kaménky, na jejichž velikosti a množství v půdě je závislá kvalita zemědělských ploch, tak velké kameny, zvláště ty stojící osamoceně na otevřených prostranstvích. Ráz krajiny je měněn v důsledku těžby kamene, zanechávající za sebou nesmazatelné stopy v podobě lomů, místy přetvořených ve vodní nádrže. Není tedy divu, že bylo dané apelativum hojně využíváno při tvorbě pomístních jmen.

V tomto článku je pozornost věnována moravským a slezským pomístním jménům obsahujícím výraz *kámen*. Zaměříme se na jejich formální aspekty, fungování v propriální sféře a motivaci. Anoikonyma, jež vznikla odvozením, do této analýzy nezahrnujeme. Materiálově vycházíme z anoikonym uložených v elektronické databázi Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku (SPJMS), kterou v současné době buduje dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně.<sup>3)</sup> Pomístní jména byla pro databázi získána soupisovou akcí, jež proběhla na území historické

<sup>1)</sup> Článek vznikl jako součást řešení grantového úkolu GAČR č. P406/11/1786 Slovník nářečí českého jazyka.

<sup>2)</sup> Slovník spisovného jazyka českého II (H–L), Praha 1989, s. 73.

<sup>3)</sup> O tomto slovníku viz M. Šipková, Pomístní jména a jejich zpracování ve slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, *Acta onomastica* 51, 2010, s. 48–78. Také L. Čížmarova, Tvorba elektronického Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, *Acta onomastica* 51, 2010, s. 79–93.

Moravy a české části Slezska v letech 1965–1986.<sup>4)</sup> Bohatý materiál získaný tímto sběrem navíc byl (a stále je) doplňován o pomístní jména, která byla zjištěna přímým terénním výzkumem nebo excerpována z diplomových prací. Na rozdíl od tradičního chápání anoikonym byly do databáze zařazeny i názvy místních částí a jednotlivých domů (hájojen, samot, zřícenin apod.). Připravovaný slovník obsahuje přes 200 pomístních jmen obsahujících zde sledovaný výraz. Jsou doložena na celém zkoumaném území, avšak v různé míře (viz MAPA 1). Nejvíce jsou koncentrována na Žďársku a Třebíčsku, ostatní oblasti jsou charakteristické roztroušeným výskytem. Jen minimálně jsou zaznamenána na Hané, především na Prostějovsku, Vyškovsku a jižním Olomoucku. U některých oblastí však míru zastoupení sledovaných jmen nelze stanovit, neboť v nich nebyla zkoumána plošně.

Pomístní jména se základem *kámen* jsou hojně zastoupena v anoikonymii všech národních jazyků. Česká onomastika se jimi dosud zabývala jen okrajově. Některá jsou výběrově jmenována v studiích, zejména zaměřených na českou oronymii,<sup>5)</sup> případně i ve větších pracích, v nichž jsou užitá spíše jako ilustrační materiál v rámci exemplifikace různých jevů.<sup>6)</sup> Opírat se můžeme pouze o nedávno vydaný článek Ž. Procházkové popisující pomístní jména se základem *kámen* na území historických Čech.<sup>7)</sup> Obdobným typem pomístních jmen, avšak se základem *šutr* (majícím v apelaativní sféře téměř totožné významy jako zde sledovaný výraz *kámen*), se zabývala L. Olivová-Nezbedová.<sup>8)</sup>

**MAPA 1:** Výskyt pomístních jmen se základem *kámen*, která jsou evidována v SPJMS, podle okresů (šedé části na mapě představují pohraniční oblasti, které byly nově dosídleny po roce 1945, proto v nich neproběhl sběr pomístních jmen plošně).

---

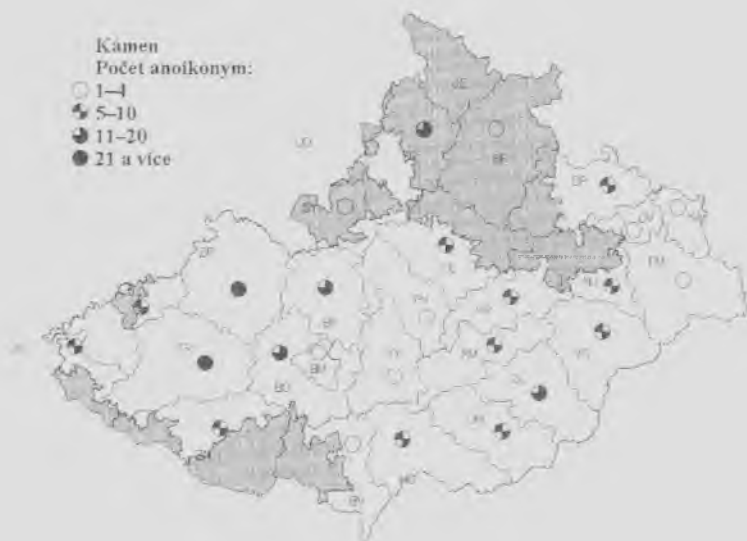
<sup>4)</sup> Viz R. Šrámek, Soupis pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, jejich druhové znaky, příprava a koncepce lexikografického zpracování (v letech 1964–1993), *Acta onomastica* 51, 2010, s. 10–47.

<sup>5)</sup> Viz např. E. Skála, K typologii dvoujazyčných oronym v Čechách, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 11, 1970, s. 210–211. Též J. Malenínská, Německá oronymická apelaativa severních Čech a jejich české ekvivalenty, *Acta onomastica* 36, 1995, s. 140–141.

<sup>6)</sup> Např. J. Pleskalova, Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, *Jinočany* 1992; L. Olivová-Nezbedová – M. Knappová – J. Malenínská – J. Matúšová, *Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*, Praha 1995.

<sup>7)</sup> Ž. Procházková, *Kámen – paměť místa (pomístní jména se slovem „kámen“)*, *Čeština doma a ve světě* 1–2, 2007, s. 30–33.

<sup>8)</sup> L. Olivová-Nezbedová, *Odvozeniny od apelaativa „šutr“ v pomístních jménech*, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 13, 1972, s. 741–746.



## 1. Nářeční realizace anoikoným

1.1 Pro anoikonýma je příznačné, že žijí téměř výhradně v jazyce mluveném, nikoliv psaném; většina z nich nebyla vůbec písemně zachycena, a to ani kartograficky. Z toho důvodu si uchovala řadu nářečních rysů. Vzhledem k tomu, že v tomto příspěvku uvádíme všechna anoikonýma v podobě, v níž byla zapsána v soupisech, pokládáme za vhodné upozornit na základní nářeční jevy, které jsou v sledovaných anoikonýmech fixovány.<sup>9)</sup>

1.2 Moravská pomístní jména vykazují některé nářeční jevy společné s českými dialekty v užším smyslu, např. úženi  $\acute{e} > \acute{i}$  (s výjimkou východní Moravy): *Malý kámeny* (pole, Lukovany BO),<sup>10)</sup> *U rohatýho kameňa* (místo, Lomnice BK), na západní Moravě pak diftongizaci  $\acute{y} > \acute{ej}$ : *Císařskej kámen* (kopec, Kuklík ZR).

<sup>9)</sup> Podrobněji o jednotlivých nářečních rysech viz J. Balhar a kol., *Český jazykový atlas 1–5*, Praha 1992–2005.

<sup>10)</sup> Závorka za doklady obsahuje informace o druhu pojmenovávaného objektu a lokalizaci. Při lokalizaci postupujeme podle praxe při tvorbě *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, tzn. uvádíme název obce, zkratku okresu (přehled zkratk je uveden na konci tohoto příspěvku), případně název místní části, v níž byl doklad zaznamenán, a to v závorce za nadřazenou obcí.

Mezi specifika moravských nářečí patří tzv. moravská krátkost, kterou dokládá řada zápisů samotného výrazu *kámen*: *Bílý kamen* (les, Lukovany BO), *Zlatý kameň* (kopec a pole, Střítež nad Ludinou PR). Z dalších znaků moravských nářečí se v anoikonymech zachovala změna *u > o*, zejména u předložky *u*: *Q kamena* (les a pole, Pyšel TR), *V horách o čtērech kamenu* (les, Ludmírov PV), někdy též s připojením protektického *h*: *Ho kameňa* (místo, Rudice BK), *Ho kameňa* (pole, Šitbořice BV). Proteze je doložena i u adjektiva *úzký* (nářečně *ouzký*, v soupisu zapsáno s asimilovaným s místo z): *Kámen v trati Houské* (kámen, Pyšel TR).

Pro středomoravská nářečí je typická monoftongizace diftongu *y > ej > é*: *Bílé kamen* (hon, louka a pole, Vladislav TR /Střížov/), *Bílé kameň* (kopec a skála, Hrabová SU) a paralelní změna *ú > ou > ó*: *Ke dvěm kameňům* (cesta, Rudice BK), *U dvěch kameňů* (les, Rozkoš ZN). V téže oblasti je rozšířena změna *i > e* (zde zachycena po ž): *U žedoviho kameňa* (les, Tověř OL) a *y > e*: *V horách o čtērech kamenu* (les, Ludmírov PV), *Kamene* (les, Šebrov-Kateřina BK).

Anoikonyma ze Slezska jsou zaznamenána s krácením vokálů: *Kameň* (pole, Ostrava OV /Martinov/), *Červený kameň* (kopec, Frenštát pod Radhoštěm NJ), dále se zachovalým, avšak zkráceným starším *ú*: *Ku dvěm kamyňum* (les, Karviná KA /Louky/), *Při dvěch kamyňach* (les, Karviná KA /Louky/), z východního Slezska pak se změnou *e > y* před nazálou: *Ku kamyňu* (cesta, Pražmo FM), *U kamyňa* (pole, Darkovice OP).

1.3 Anoikonymický materiál udržuje i některé morfologické nářeční jevy, přirozeně však v menší míře než jevy hláskové. Jde zejména o morfologickou variantu *kameň* místo náležitého (tj. spisovného) *kámen*: *Kameň* (pole, Ostrava OV /Martinov/), *Za kamenem* (pole, Němčice KM). Forma měkkého deklinačního typu je u tohoto apelativa rozšířena na většině moravského území (s výjimkou západní Moravy) a Slezska, jak dokazuje příslušná mapa v *Českém jazykovém atlasu*.<sup>11)</sup> To se téměř shoduje s územním rozšířením nářečních realizací anoikonym, avšak s tím rozdílem, že ve větší míře zachycují standardizovanou podobu *kámen* i tam, kde by měla být nářečně náležitá forma měkkého sklonění (viz MAPA 2).

U mnoha jmen se zachovala koncovka genitivu singuláru o-kmenů *-a* místo spisovného *-u*: *U kamenā* (pole, Želetava TR /Šašovice/), *U kamenā* (pole, Veverská Bítýška BO). U substantiv měkkého typu je koncové *-a* výslednicí neprovedené přehlásky 'a > ě (později e): *U kameňā* (kámen, Košíky UH), *U dřevěného kameňā* (hraniční kámen, Lovčice HO). Obdobně se v lokálu singuláru zachovalo nepřehlasované 'u: *Na kameňu* (pole, Větrkovice OP), *V kameňu* (paseka, Trojanovice

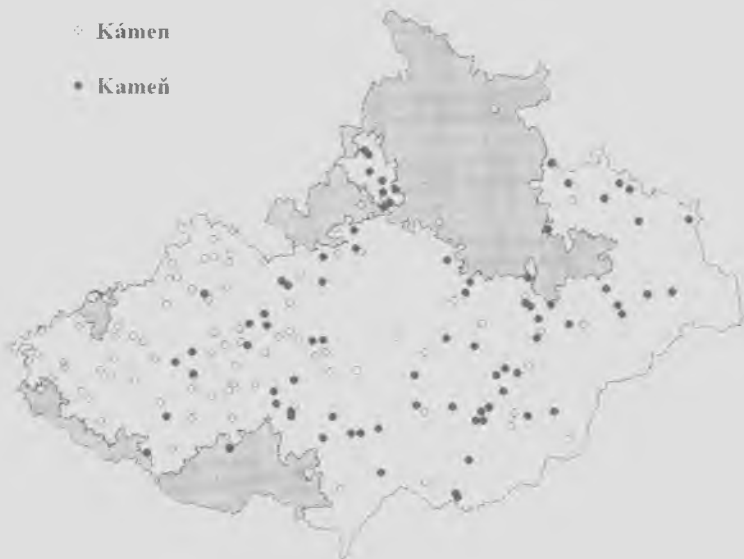
<sup>11)</sup> Viz J. Balhar a kol., *Český jazykový atlas 4*, Praha 2002, s. 48–49.

NJ). Jediné anoikonymum dokládá koncovku *-ach* v lokálu plurálu maskulin: *Při dvouh kamyňach* (les, Karviná KA /Louky/).

**MAPA 2:** Výskyt pomístních jmen obsahujících slovo *kámen* podle příslušnosti k tvrdému nebo měkkému deklinačnímu typu.

❖ **Kámen**

• **Kameň**



Řada nářečních jevů se váže na posesivní adjektiva. Patří k nim přechod adjektiv tohoto typu od smíšené deklinace k deklinaci složené: *U čertovéhó kameně* (pole, Olšany SU), *U Šlápkovyho kamene* (lom, Městečko Trávka SY). Ojediněle jsou posesivní adjektiva odvozená sufixem *-ův* zachycena v nominativu singuláru bez koncového *-v*: *Katu kamen* (místo, Třešť JI), *Čertu kameň* (kopec, Racková ZL), případně s variantním *-ůj*: *Čertuj kamen* (les, Hluboké Mašůvky ZN).

U číslovky *dva* je užít nářeční tvar genitivu a lokálu s koncovým *-ch*: *Při dvouh kamyňach* (les, Karviná KA /Louky/), *U dvóh kameňů* (les, Rozkoš ZN), též nářeční tvar dativu s koncovým *-m* připojeným ke genitivnímu a lokálovému základu *dvou-* (nářečně *dvó-*, *du-*): *Ke dvóm kameňům* (cesta, Rudice BK), *Ku dvum kamyňum* (les, Karviná KA /Louky/).

1.4 Nářeční lexikum uchovávají zkoumaná pomístní jména spíše ojediněle. Jednou je např. doloženo nářeční adjektivum *sádní*, odvozené od apelatva *sád*, neote-

saný hraniční kámen, mezník<sup>12)</sup> *Sádní kámen* (kámen, Kotlasy ZR). V severovýchodní polovině slezských nářečí a v přechodných nářečích česko-polských se pro vyjádření směru užívá nářeční předložka *nadul* ‚dolů‘, která vystupuje v rámci předložkového pomístního jména: *Nadul kameňa* (cesta, Závada OP). Nářeční charakter má rovněž předložka *ku*, tedy vokalizovaná podoba předložky *k*, jež je typická pro slezská nářečí:<sup>13)</sup> *Ku dwum kamyňum* (les, Karviná KA /Louky/), *Ku kamyňu* (cesta, Pražmo FM).

## 2. Strukturní typy

**2.1** Sledovaná pomístní jména se dělí na přímá (pojmenovávající samotný kámen nebo jiné objekty, které se vyznačují kamenitou půdou nebo které byly postaveny z kamene) a nepřímá (pojmenovávající objekty podle polohy vzhledem k nějakému kameni). V následující části popíšeme strukturní typy, které se v rámci těchto skupin užívají.

**2.2** U přímých anoikonym sloužících k označení kamene (případně seskupení kamenů, skály) není vůbec zachyceno jednoslovné pojmenování typu *Kámen*, *Kameny*. Naopak ve většině případů je sledovaný výraz determinován shodným atributem: *Bílé kameň* (skála, Lesnice SU), *Památný kámen* (kámen, Zbraslav BO), *Raškv kameň* (skála, Kopřivnice NJ). Tříkrát je užit přívlastek neshodný: *Kámen na Hraničkách* (kámen, Nové Město na Moravě ZR /Petrovice/), *Kámen na Rovínách* (kámen, Pyšel TR), *Kámen v trati Houské* (kámen, Pyšel TR). Na identifikaci objektů se v těchto případech podílí názvy polních tratí (*Hraničky*, *Roviny*, *Úzká*). Pouze jednou je substantivum rozvíto dvěma přívlastky, shodným a neshodným: *Čertů kameň na Bušantě* (skála, Zástřizly KM). V rámci tohoto víceslovného pojmenování vystupuje pomístní jméno *Bušant*, označující blízký les.

Jen ojediněle je substantivum *kámen* užito ve spojení s předložkou: *U kameňů* (kameny, Lovčice HO), *U kameňa* (hraniční kámen, Komárov ZL), *U kameňa* (kámen, Košíky UH). Jde o anoikonyma, u nichž je relační objekt identický s pojmenovávaným objektem a která kromě tohoto pojmenovávaného objektu označují i objekty v jeho blízkosti.<sup>14)</sup> Totéž platí o předložkových jménech víceslovných, která jsou rovněž doložena pouze s předložkou *u*: *U čertového kameňa* (kámen, Ústí PR), *U bílého kamene* (skála, Daskabát OL), *U dřevěného kameňa* (hraniční kámen, Lovčice HO).

<sup>12)</sup> Slovník spisovného jazyka českého V (R–S), Praha 1989, s. 242. Též J. Balbar a kol., Český jazykový atlas 2, Praha 1997, s. 294–296.

<sup>13)</sup> Viz S. Kloferová, K územnímu rozruznění předložek v pomístních jménech na Moravě a ve Slezsku, *Acta onomastica* 52, 2011, s. 92–101.

<sup>14)</sup> Viz R. Šrámek, Pomístní jména typu „Za lesem, Na nivě“, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 21, 1980, s. 638–650. Též J. Pleskalová, o. c. v pozn. 6, s. 26.

2.3 Mezi přímá anoikonyma, tj. ta, která pojmenovávají objekty podle jejich specifických vlastností (nikoliv podle polohy), patří názvy objektů motivované vlastností půdy, v našem případě podle hojného výskytu kamení v ní, méně materiálem užitým při jejich stavbě. U těchto názvů převládají jednoslovná pojmenování, v nichž vystupuje výraz *kámen* v singuláru nebo plurálu: *Kameň* (pole, Ostrava OV /Martinov/), *Kameny* (pole, Popovice BO), *Kameny* (pole, Jaroměřice SY), případně v nichž tomuto výrazu předchází předložka (hojněji *na*, méně *u*): *Na kameně* (pole, Miroslav ZN), *Na kamenu* (pole, Příštpo TR), *U kameňa* (pole, Ořechov BO /Tikovice/).

Četnější jsou i dvouslovné názvy tvořené sledovaným výrazem a shodným přívlastkem: *Dolní kameny* (pole, Letovice BK /Kochov/), *Horní kameny* (pole, Letovice BK /Kochov/), *Malý kameny* (pole, Lukovany BO). Jiné strukturální typy zde zachyceny nejsou.

2.4 Největší skupinu tvoří pomístní jména, která označují objekty podle polohy, zde podle nějakého význačného kamene či skály. V rámci těchto jsou jednoslovná pojmenování vzniklá proprializací apelativa *kámen*, případně transonymizací již existujícího propria *Kámen* zastoupena minimálně, např. *Kameň* (kopec, Frýdlant nad Ostravicí FM /Lubno/), *Kamene* (les, Šebrov-Kateřina BK). V převaze jsou naopak pomístní jména dvouslovná, tvořená substantivem *kámen* a shodným atributem: *Bílý kamen* (les, Lukovany BO), *Čertu kameň* (kopec, Racková ZL), *Vysoký kámen* (kopec, Jihlava JI) aj.

Výraznou skupinu tvoří předložková anoikonyma. U dvouslovných je zastoupena předložka *k*, *nad*, *nadul*, *pod*, *v*, *za*: *Ku kamyňu* (cesta, Pražmo FM), *Nad kameny* (pole, Rousměrov ZR), *Nadul kameňa* (cesta, Závada OP), *Pod kameněm* (les a pole, Rovensko SU), *V kameňu* (paseka, Trojanovice NJ), *Za kamenem* (hon, Čučice BO). Dominantní postavení má předložka *u*, v rámci dvouslovných předložkových názvů tvoří anoikonyma s touto prepozicí tři čtvrtiny dokladů.

U pomístních jmen, v nichž za předložkou stojí substantivum *kámen* rozvitě shodným atributem, jsou zaznamenány předložky *k*, *nad*, *pod*, *při*: *Ke dvóm kameňům* (cesta, Rudice BK), *Ku dvum kamyňum* (les, Karviná KA /Louky/), *Nad bílým kameněm* (pole, Teplice nad Bečvou TR), *Pod bílém kameněm* (les, Lesnice SU), *Při dvouh kamyňach* (les, Karviná KA /Louky/). Většinu těchto víceslovných dokladů tvoří opět jména s předložkou *u*: *O bílyho kameně* (les, Police SU), *U čertového kameňa* (les, Lhota ZL), *U třech kamenů* (kopec, Držková ZL).

Substantivum *kámen* je použito ve vedlejších pojmenovacím vztahu v rámci víceslovných bezpředložkových jmen: *Cesta ke kamenu* (cesta, Zubří ZR), *Díle u kamena* (hon a pole, Rozseč JI), rovněž v rámci předložkových jmen: *Na dílech u kamene* (pole, Třesov TR), *Na kopci u kamena* (hon, Kostelní Myslová JI). Sledovaný výraz je v těchto víceslovných jménech ojedinele rozvit shodným přívlastkem: *Padělký za bílým kamenem* (pole, Stříbrnice TR), *V horách o čteřech kamenu* (les, Ludmírov PV).

### 3. Variabilita

**3.0** Anoikonyma se vyznačují svou neustáleností. Ta spočívá jednak v proměně místní anoikonymie v čase, která je vysledovatelná z historických map, případně z písemností staršího data (urbariální zápisy, obecní kroniky apod.), jednak ve skutečnosti, že týž objekt může být současně pojmenován více anoikonymy. Právě na tento druhý případ se nyní zaměříme.

**3.1** Četné jsou variantní názvy vzniklé připojením prepozice před nepředložkové anoikononymum. Např. v soupisu z Vladislavi TR (Střížova) je u souboru objektů (hon, louka a pole) uvedeno jméno *Bílý kamen*, též předložková varianta *Na Bílým kameni*. Obdobně je užito dvou názvů pro les v Hlubokých Mašůvkách ZN, a to *Čertuj kamen* a *Ho Čertovyho kamena*. Spíše ojediněle jsou v rámci předložkových jmen obměňovány předložky, např. název pro stejné pole ve Vysokém Poli ZL je místními užíván ve dvou podobách, a to *U kameňa* a *Za kameněm*.

**3.2** Některá pomístní jména se základem *kámen* (většinou v plurálu *kameny*) se střídají s anoikonymy vzniklými propriací hromadného substantiva *kamení*. Např. v Horní Myslové JI jsou pastviny označovány jako *Kameny* i *Kamení*. Někdy mohou být tyto variantní názvy obměněny užitím (či neužitím) předložky, srov. *Na kameněch* (pole, Hustopeče nad Bečvou PR /Hranické Loučky/), též *Kamení*.

Zřídka je základ *kámen* nahrazen adjektivem z něj odvozeným. Dokladem na tento typ variability jsou dva názvy pro pole v Příštpu TR *Na kamenu* a *Na Kamenné*.

**3.3** U pomístních jmen, v nichž je základní výraz rozvíjen přívlastkem, může být někdy adjektivum nahrazeno za jiné. Tento jev je častý u anoikonym, v nichž je základ *kámen* provázen atributem typu *čertí*, *čertův*. Tyto názvy bývají zachyceny též s přívlastkem spojujícím daný kámen s černou barvou. Tak je kámen nacházející se ve Valašském Meziříčí VS (Bynině) pojmenován dvojím způsobem: *Čertuv kameň* i *Černý kameň*. Záměna přívlastku je doložena i v názvu pro les v Tovéři OL: *O hladkýho kameňa* i *O žedoviho kameňa*. Trojí název je zachycen v Řídči OL pro kámen: *Oltářní kámen*, *Obětní kámen*, *Oltář*.

**3.4** U některých pomístních jmen jsou evidovány paralelní názvy, v nichž základní výraz *kámen* alternuje s jiným výrazem. Nejčastěji jde o anoikonyma motivovaná polohou, která je vyjádřena pomocí různých objektů ležících v blízkosti pojmenovávaného objektu. Tak je např. pole v Tavíkovcích ZN pojmenováno jednak jako *Ho kamena*, jednak *Za lipkama*.

Jindy může být základní výraz *kámen* užít v přeneseném významu a označovat tutéž realii jako výraz v paralelním názvu. Např. v Horních Loučkách ZR (Boudách) je pastvina pojmenována podle polohy *U stavu*, též *U kameňa*. Druhý název lze vyložit buď jako vzniklý podle nějakého konkrétního kamene ležícího v blízkosti stavu, nebo jako metonymické označení samotného stavu, který byl vybudován z kamene. Obdobnou paralelu nacházíme u dvou názvů pro blíže nespecifikované místo v Opavě OP (Podvihově). V úzu je název *U kameňu*, pojmenovávající místo podle velkých kame-

nů, které jsou pozůstatkem po kamenném mlýnu. O tom svědčí jednoslovné pojmenování pro stejné místo *Větrák*, vzniklé proprializací nářečního apelativa *větrák* ‚větrný mlýn‘.<sup>15)</sup>

#### 4. Motivace

4.0 Vznik anoikoným obsahujících substantivum *kámen* byl nejčastěji motivován existencí konkrétního kamene (též skály) v místě a nebo vlastností půdy (obsahovala hodně kamení). Jiné motivace se na tvorbě sledovaných anoikoným podílí zřídka.

4.1 První typ motivace se uplatnil u pojmenování kamenů a skal, též u názvů objektů, které se nacházely u kamene nějak nápadného či významného.

Výjimečnost motivujících objektů nejčastěji spočívá v jejich vzhledu, který bývá vyjádřen pomocí přívlastku rozvíjejícího substantivum *kámen*. Atributy zpravidla specifikují barvu kamene. Nejvíce je zastoupena barva bílá (např. *Bílý kámen* /kopec, Hranice PR/), zřídka pak černá (*Černý kameň* /kámen, Valašské Meziříčí VS/), červená (*Červený kameň* /kopec, Koprivnice NJ/), modrá (*U modryho kameně* /les, Třesov TR/) a zlatá (*Zlatý kameň* /pole a kopec, Střítež nad Ludínou PR/).<sup>16)</sup> Hojně jsou přívlastky vyjadřující počet kamenů, přičemž nejobvyklejší je seskupení dvou kamenů (*U dvou kamenů* /les, Rozkoš ZN/), tří (*U třech kamenů* /pole, Brno BM/), ojedinele čtyř (*V horách o čteřech kamenu* /les, Ludmírov PV/). Některé kameny se vyznačují zvláštním tvarem (*U špičatého kamene* /část katastru, Jasenice TR/, *U rozštípaného kameňa* /les, Olomučany BK/) nebo velikostí (*Malý kameny* /pole, Lukovany BO/, *U velkého kamene* /les, Český Rudolec JH/). Ojedinele název vypovídá o jiném výrazném znaku (*U dřevěného kameňa* /hraniční kámen, Lovčice HO/, *U hladkého kameňa* /les, Tovčí OL/).

<sup>15)</sup> Další nářeční apelativa označující větrný mlýn a vystupující v pomístních jménech ze Slezska uvádí J. Balhar. Dialekt v pomístních jménech na Opavsku, *Onomastický zpravodaj ČSAV* 24, 1983, s. 28. Existenci mlýna v místě dokládá např. V. Burián, *Větrné mlýny na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 1965, s. 51.

<sup>16)</sup> Jako bílé bývají zpravidla označovány horniny světlé (tj. nikoliv výhradně bílé) barvy, nejčastěji křemen nebo vápenc. U kamenů černého zbarvení není v soupisech druh horniny uveden, může jít např. o černou žulu, čedič nebo buližník, jak uvádí P. Štěpán u anoikoným z historických Čech. Červená barva naznačuje, že jde o horniny obsahující minerály s příměsí železa, nejčastěji hematitu. U „modrých“ kamenů je druh horniny nejasný, namodralou barvu mohou mít např. některé druhy břidlic nebo žuly. Ani u „zlatých“ kamenů není zřejmé, proč je kámen specifikován touto barvou. Snad se v místě nacházela hornina vyznačující se vysokým leskem, vyloučena není ani motivace těžbou zlata v místě (v lokalitě, v níž bylo jméno evidováno, ale nebyla prokázána) nebo nějakou místní pověstí (např. o pokladu ukrytém pod kamenem). Viz P. Štěpán. Označení barev a jejich užití v toponymii Čech, Praha 2004, s. 48–50. Též P. Prádková, *Základy čern- a běl-/bí/- v pomístních jménech Moravy a Slezska*, *Acta onomastica* 51, 2010, s. 140–150.

Jindy vlastnost motivujícího kamene vyjádřena explicitně není, srov. jméno *U kameňa* (pole a hon, Holasice BO): „podle velkého kamene“, *U kameňa* (les, Morkovice-Slížany KM): „je zde velký kámen s letopočtem“ nebo *Pod kamenem* (pole, Loukovice TR): „poblíž je velký plochý kámen s vytesaným křížem zasazený v zemi“.

Významné kameny bývaly pojmenovávány podle žijících osob, které vlastnily pozemky, na nichž daný objekt stál, nebo které kámen na dané místo umístily, případně na jejichž památku byl umístěn. Z toho důvodu v rámci sledovaných anoikoným vystupují posesivní adjektiva odvozená od osobních jmen: *Heigrův kámen* (kámen, Strážnice HO), *Raškov kameň* (skála, Kopřivnice NJ), *Vaňův kameň* (skála, Kopřivnice NJ). Často není jasné, jaký vztah měla osoba, jejíž jméno je užito v anoikoným, k pojmenovávanému objektu. Příkladem je pomístní jméno *Petrovy kameny* označující skupinu skal v Jeseníkách, která bývá jednak spojována s jménem apoštola Petra, jednak s blíže neznámou osobou jménem *Petr*, které se tu stala snad nějaká tragická příhoda.<sup>17)</sup> Častější je spojení s přivlastňovacími adjektivy odvozenými od apelativ: *Císařskej kamen* (kopec, Kuklík ZR), *O žedoviho kameňa* (les, Továř OL). K některým z takto nazvaných míst se pojí pověsti, např. k místu zvané *Cyrilometodějský kámen* (kámen, Budíškovice JH): „podle pověsti tu měli odpočívat Cyril nebo Metoděj při své cestě od Moravských Budějovic“, *Katu kamen* (místo, Třešť JI): „na tomto místě byl k smrti ukamenován rozlíceným davem kat, který špatně provedl popravu“, *U babího kamene* (les, Lísek ZR): „na tomto místě ztratil vozka mrtvolu ženy – baby“.

Nápadné kameny stojící osamoceně v krajině bývají opředeny pověstmi, jejichž prostřednictvím si prostí lidé vysvětlovali jejich původ. Nejvíce si je spojovali s čerty, srov. lidové výklady u jména *Čertův kámen* (kopec, Ludkovice ZL): „čert nesl kámen, aby zastavil vodu v Lidečku; kámen nedonesl, protože kohout zakokrhal“ nebo u jména *Čertů kameň na Bušantě* (skála, Zástřizly ZL): „kdysi se vsadil čert, že donese přes noc velký kameň z Buchlova na Cimburk; byl teprová na Bušantě, když v Zástřezlí zakokrhal první kohúti“. Motivací pro vznik těchto anoikoným mohl být též útvar na kameni či skále, který si lidová představivost vyložila jako otisk čertí hlavy, nohy nebo jiné části těla. Tímto způsobem např. vzniklo jméno *Čertí kameň* (kámen, Bušín OL): „kámen s vytištěnými čertími drápy“. Informátoři řadu takovýchto kameňů, které stály na otevřeném prostranství, označovali (většinou mylně) jako bludné balvany,<sup>18)</sup> např. u výkladu anoikonýma *U kamena* (les a louka, Třebíč TR /Budíkovice/): „stojí tam kámen, snad bludný balvan“ nebo *Bílé kameň* (les, Kladky PV): „od bludných kamenů“.

<sup>17)</sup> Viz J. Bezděček, *Tajemství Petrových kamenů, Severní Morava* 50, 1985, s. 62–64.

<sup>18)</sup> Jako bludné neboli eratické balvany se v odborné terminologii označují pouze ty kameny, které byly do daných lokalit přeneseny ledovcem.

Pověsti se vážou také ke kamenům, jejichž názvy byly motivovány provozováním tajných bohoslužeb v místě, srov. jméno *Obětní kámen* (též *Oltářní kámen*) pro kámen v Řídeči OL, u nějž se prý v 17. století konaly tajné bohoslužby českých bratří.<sup>19)</sup> Kámen měl mít podle pověsti funkci oltáře, sloužící k obětování Bohu (odtud přívlastek ve variujícím názvu). Stejná motivace dala vzniknout názvu *U obětního kamene* (les, Jihlávka JI): „na velkém kamenu se konaly pohanské obřady“.

Výrazné kameny byly užívány k označení hranic pozemků různých majitelů či katastrů obcí, což se odrazilo na jejich názvech, např. *Hraniční kameň* (kámen, Zlín ZL /Mladcová/), *Sádní kámen* (kámen, Kotlasy ZR). Pokud se v místě nevyskytuje více výrazných kamenů, dostačuje k identifikaci hranečnicku výraz *kámen* bez přímého označení jeho funkce: *U kameňa* (hraniční kámen, Komárov ZL). Totéž platí u anoikonym motivovaných polohou u hranečnicků, např. *Ho kameňa* (pole, Šitbořice BV), *U kameňa* (hon, Březolupy UH).

Některé kameny slouží jako památníky. Většinou byly uměle položeny na památku nějakého významného výročí, srov. *Jubilejní kameň* (kámen, Žarošice HO): „na památku narození nějakého prince“ nebo *U jubilejního kamene* (les, Dubicko SU): „podle kamene zhotoveného k 50. výročí narození majitele lesů“. Svým způsobem jsou typem památníků i smírčí kameny, které připomínají tragické události. Např. *Památný kámen* (kámen, Zbraslav BO) je nazýván památným proto, že se u něj odehrál souboj dvou mladíků o dívku, kterou nešťastnou náhodou jeden z nich zastřelil. Smírčí kámen byl zasazen i v Lísku ZR na místě, kde zastřelil pytlák hajného (proto variantní název *U pytláka*); podle tohoto kamene byl pak pojmenován les *U kamene* (les, Lísek ZR). K jménům s touto motivací lze připojit anoikonym *Vlčí kámen* (památník, Lísek ZR), které vystupuje v názvu lesa v téže obci *U Vlčího kamene*. Tento kamenný památník byl vztyčen v lese na památku posledního vlka zastřeleného na Českomoravské vrchovině roku 1830.

Názvy kamenů a objektů v jejich blízkosti odráží též výskyt určitých živočišných druhů v místě, srov. *Jelení kámen* (skála, Holšovice BR /Spáleněl/), *U liščího kameňa* (les, Kunštát BK).

4.2 Výraz *kámen* se uplatňuje u názvů, které byly motivovány hojným výskytem kamení v půdě, srov. názvy polí *Na kameňu* ve Vršovicích OP a *U kameňa* v Ořechově BO (Tikovicích).

V soupisech jsou u těchto anoikonym často připsány výklady typu „nachází se tam hodně kamení“ nebo „podle kamenité půdy“. Informátoři jako kamenitou půdu hod-

<sup>19)</sup> Podrobněji o pověsti viz I. Šindlářová, Průvodce po tajemných místech Nízkého Jeseníku, Olomouc 2011, s. 19–20. Autorka zachytila i pověst o *Vysokém kameni* (kopec, Moravský Beroun OL /Nové Valteřice/): „V dávných dobách stál na vrcholku kopce špičatý kámen, který vrhal dvojité stín. Kdo tento stín překročil, zmizel neznámo kam.“ Tamtéž, s. 13.

notili takovou, která se vyznačovala vyšším výskytem kamení či štěrku, než kolik jej bylo zastoupeno na okolních pozemcích, a nikoliv půdní druh označovaný tímto dvou-slovným termínem v pedologii.<sup>20)</sup> Tomuto nasvědčuje jak výskyt takto motivovaných anoikonym na místech, kde převažují jiné typy půd,<sup>21)</sup> tak samotné charakteristiky objektů připojené v soupisech od místních informátorů, spojující pojmenované objekty s jinou než kamenitou půdou (např. s písčitou, hlinitou, jílovitou). Jako kámen jsou v těchto případech označeny různé horniny, např. železitý pískovec, srov. název *Dolní kameny* a *Horní kameny* v Letovicích BK (Kochově) pro pole: „občas se tu vyorávají větší kameny železivec“.<sup>22)</sup>

**4.3** Kámen patří mezi základní materiály, které se od nejstarších dob užívají ve stavebnictví. Z toho důvodu byly na místech jeho výskytu budovány lomy, v nichž se kámen těžil. Lomy byly pojmenovávány nejčastěji anoikonymy obsahujícími apelativa *lom* nebo *kamenolom*. Ojedinelé je označení pomocí těženého materiálu, srov. jméno *U Šlápkovyho kamene* pro lom v Městečku Trnávce SY (Lážech), v němž se na identifikaci podílí jméno bývalého majitele objektu.

Povrchové doly byly důležitými orientačními body v krajině. Na objekty nacházející se v jejich blízkosti jednak přecházela pojmenování samotných lomů, jednak byly tyto názvy motivovány materiálem, který se v lomech dobýval. Tímto způsobem vznikla jména *Bílý kámen* ve Vladislavi TR (Střížově) pro pole, louku a hon (podle informátora „se tam kopal kámen“) nebo *U kamena* v Želetavě TR pro pole („v blízkosti byl lom“). Těžený materiál byl často označován pouhým apellativem *kámen*, aniž by se přesněji specifikoval jeho druh.<sup>23)</sup> Např. v Kelči VS (Němčicích) se ujalo pojmenování *Pod kamenem* pro louku na základě její blízkosti u lomu, v němž se těžil vápenc, v Budči ZR pak *U bílýho kamene* pro les a pole podle těžby křemenc v nedalekém lomu (zde je však těžený materiál přiblížen barvou).

**4.4** Ojedinelé jsou sledovaná anoikonyma motivována polohou objektu u budov, k jejichž stavbě byl využit kámen, např. *U bílých kamenů* (pole, Předín TR). Tato stavění mohla časem zpustnout, zůstaly však po nich ruiny se zbytky roztroušených

<sup>20)</sup> Termínem *kamenitá půda* se v této nauce označuje půda s větším podílem drtě. Viz J. Janďák – E. Pokorný – A. Prax. Půdoznalství, Brno 2009, s. 23–25.

<sup>21)</sup> Viz J. Kozák a kol., Atlas půd České republiky, Praha 2009.

<sup>22)</sup> O výskytu železivec v této lokalitě viz P. Zelenka – J. Šrámek, Železité konkrce v křídových pískovcích na Letovicu, Acta Musei Moraviae, Scientiae naturales 81, 1996, s. 85–91.

<sup>23)</sup> Srov. J. Matúšova, Stopy dolování a zpracování nerostných surovin v pomístních jménech. In: L. Olivová-Nezbedová – M. Knappová – J. Malenínská – J. Matúšova, Pomístní jména v Čechách. O čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest, o. c. v pozn. 6, s. 416–418.

kamenů. Tak bylo jméno *U kamenu* (místo, Opava OP /Podvihov/) motivováno polohou u velkých kamenů, které se zachovaly z bývalého větrného mlýna (srov. výše).

## 5. Závěr

Cílem tohoto příspěvku byla analýza moravských a slezských pomístních jmen obsahujících výraz *kámen* z hlediska jejich formy, variability a motivace.

Z výše uvedeného lze konstatovat, že objekty typu *kámen*, *skála* jsou nejčastěji pojmenovány pomocí dvouslovných anoikonym, v nichž je slovo *kámen* provázeno přívlastkem (typ *Bílý kámen*). U jmen označujících jiné objekty (nejčastěji pole, hony) na základě vlastnosti půdy naopak převládají jednoslovné struktury (typ *Kámen*, *Kameny*) a předložkové názvy zejména s prepozicí *na* (typ *Na kameni*). V rámci anoikonym pojmenovávajících objekty (nejčastěji kopce, lesy, pole) podle polohy tvoří nejpočetnější skupinu předložková jména, u nichž dominuje předložka *u*, a to dvouslovná (typ *U kamene*) i víceslovná (typ *U Bílého kamene*). Výrazné zastoupení jmen typu *U kamene* svědčí o skutečnosti, že na základě tohoto pojmenování byli mluvčí schopni identifikovat konkrétní objekt, aniž by byl *kámen* dále specifikován. V místech, kde se vyskytuje více ojedinělých kamenů, bylo zapotřebí odlišit je od sebe pomocí atributů.

Anoikonyma obsahující výraz *kámen* netvoří homogenní skupinu ani z hlediska motivačního. Lze u nich odlišit řadu pojmenovacích motivů, přičemž se jako nejběžnější prokázala existence nějakého výrazného či významného kamene v místě nebo vlastnost půdy. Méně produktivní je pak motivace těžbou kamene nebo blízkostí kamenného objektu (mlýna, stavu apod.).

Četnost sledovaných jmen svědčí o tom, jak důležitou roli sehrával v životě lidí *kámen*. Není tedy divu, že se daný výraz uplatnil jako častý odvozovací základ při tvorbě dalších anoikonym. Většina z nich je evidována v databázi SPJMS, např. *Kaméneček*, *Kamének*, *Kamenice*, *Kameník*, *Kamenisko*, *Kamenný* aj. Vzhledem k velkému množství budou tato jména probrána v jiném příspěvku.

## Užití zkratky okresů

BK – Blansko, BM – Brno-město, BO – Brno-venkov, BR – Bruntál, BV – Břeclav, FM – Frýdek-Místek, HO – Hodonín, JE – Jeseník, JH – Jindřichův Hradec, JI – Jihlava, KA – Karviná, KM – Kroměříž, NJ – Nový Jičín, OL – Olomouc, OP – Opava, OV – Ostrava, PR – Přerov, PV – Prostějov, SU – Šumperk, SY – Svitavy, TR – Třebíč, UH – Uherské Hradiště, VS – Vsetín, VY – Vyškov, ZN – Znojmo, ZL – Zlín, ZR – Žďár

*Dialektologické oddělení*

*Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.*

*Veveří 97*

*602 00 Brno*

*stefkova@iach.cz*